

Őserők a sejtelmes homályban

(Móricz Zsigmond üzenetei a gyökerekről)

Mihályi Molnár László

Amikor a mezőben egy szép nagy koronájú fát látunk, ritkán gondolkodunk el azon, hogy vajon milyen nagy és milyen mélyre nyúló gyökérzete lehet. A sevillai világkiállításon a magyar pavilon egyik meghökkentő darabja egy ilyen fa volt, amelynek a gyökereit vízszaggal mosták ki, és a gyökérzet szinte ugyanolyan nagy és szerteágazó volt, mint a korona ágai. Egy szerves építészeti alkotásban ennek a kiállítási tárgynak az üzenetét megfogalmazhatja mindenki magának, de ismerve az építész nevét (Makovecz Imre) még teljesebb lesz a kép.

Móricz Zsigmond, a magyar irodalom „szerves alkotója” már a XX. század első harmadában is ebben gondolkodott. A modernitást nem a vas, az acél, a beton vagy az üvegtechnológia jelentette számára, s az irodalomban sem a nyelv funkciótlan sterilizálása, hanem éppen ellenkezőleg: a nyelvben

rejlő ősi kifejező eszközök megújítása, a nemzeti hagyomány gyökérrendszerének felismerése és felmutatása a „nemzet lelkében ható névvarázs” megőrzésével. Abban az időben lépett színre, amikor a magát polgárinak nevező materialista, szocialista és liberális réteg azon fáradozott, hogy elvessen és megtagadjon mindent, ami régi (mondván, hogy elavult), amivel a haszonelvű és istentagadó „szellemiséget” állította szembe újként bemutatva, s vezette szándékosan vagy akaratlanul is zsákutcába a közgondolkodást. Voltak Móricznak is futó kalandjai ezzel a világpolgári nyilvánossággal, de műveiben tántoríthatatlanul a nemzet közös ősi ihlettségét őrzi és erősíti tovább. Ezt a lelkületet próbálja felmutatni a történelmi múltból merített témáiban is (Erdély, Rózsa Sándor), és ennek a megrontását és megromlását akarja szintén feltárni

a társadalomlélektani mélységű műveiben. Ahogy az édesanya játékos derűvel próbálja védelmezni gyermeke lelkét, hogy egészségesen nőhessen fel, és ne kelljen túl korán szembesülnie a nyomorral és kiszolgáltatottsággal, ahol a szegény emberen csak a még szegényebb, a koldus akar segíteni (*Hét krajcár*). Megismerhetjük azt is, hogy milyen pusztító és önpusztító tud lenni az alkotó őserő, ha csak az ösztönös vágyak és a vagyonszerzés kielégítésére irányul, ha az önzés és kapzsiság uralkodik el az emberek lelkén (*Sárarany*). Azt is elemzi, hogy a jóindulatból és szeretetből táplálkozó érzékeny lélek énekesmadara mint válik kétségbeesett és nyöszörögve vergődő „kalitkás seregélyfiókává” a haszonleső marakodók falujában, hogy végül a szellemi útmutatás helyett ténylegesen égő emberi fáklyaként világítson abban a szellemi sötétségben,

ahol a Szentírást nem igazságként, hanem a hazugságokat eltakaró függönyként értelmezik az ostobák, de gyermekeik megmentője kapcsán mégis csak el kell gondolkodniuk, hogy mit is akart nekik mondani az elején ez a fiatal pap (*Fáklya*). A háborúk okozóinak kilétére és valós okaira kérdez rá meghatóan és egyszerűségében is az igazságosság felől közelítve, amikor az ellenségnek kikiáltott és lövészárkokban nyomorított székely és orosz katonák találkozását leírja. A férfiszemek keserű és együttérző könnyeiben ott a vád: ha mi, egymás legyilkolására kivezé nyelt dolgos családapák, nem akarjuk ezt, akkor kicsoda és kicsoda sátáni hatalom haszna miatt kell puskát fognunk egymásra. És akik ezt nem ismerik fel, hanem gondolkodás nélkül teljesítik a parancsot, gyilkoló gépekké válnak, amiért itt kitüntetés jár, de akkor ez miért bűn odahaza a civil életben, ha gyermekemnek én is ilyen módon akarok pénzt szerezni a vásári ajándékokra (*Kis Samu Jóska, Szegény emberek*). Hogyan és miért romlik meg a világ? Milyen szerepe van ebben az embernek, milyen a társadalomnak, és milyen az a világ, amely a bűnt erényként tudja elfogadtatni. Egy kisváros bűnben izzó paraszáról kaparja le a hamut, hogy a csábítás lelkiületét, rendszerét és módszereit megmutathassa a *Rokonokban*. Ám nem lehet mindent a társadalom bűnéről felróni, mert emberi jellem és tartáson is múlik, hogy még a nyomorúságban is megmaradunk embernek, és az embert próbáló kemény munka pihenőjekor tudunk játszózni, tréfálkozni, erőt gyűjteni, vagy pedig eldőlünk a tűző nap alatt a mezőn, és csak a biológiai létünk szintjén megrekedve az evésre gondolunk, nem osztozva az ennilalón sem szülővel, sem feleséggel, sem a gyermekünkkel. Végül az ilyen ember számára nem a halála jelenti a tragédiát, hanem az élete, mert emberi szellemiség és képzelet híján nem tud kitörni ebből a beszűkült életfelfogásból (*Tragédia*). Persze van, aki szeretne is, akarna is változtatni a helyzetén, de nem ismeri fel bajainak okozóját (vagy talán nem is mer az elérhetőnél tovább merészkedni gondolatban), ezért keserűségében és tehetetlen dühében a hatalom hozzá legközelebb lévő szolgájába, a csendőrbe mártja bele kését. Űzenve ezzel talán már azt is, hogy a nyomorúság fő okozói olykor koncot vetnek oda a tömegeknek, hogy azon

töltsék ki dühüket, nehogy meglássák és számon kérjék az igazi bűnösöket (!) (*Egyszer jóllakni*). A kis Nyilas Misi még csak édesanyja szeretetéből és útravaló szavaiból táplálkozik, de hamar rá kell döbennie, hogy a felnőttek, a „nagyok” világa nem mindig példamutató, nem mindig tiszteletrémeltő, mert nem mindenkit nevelt szerető édesanyja, és egyre kevesebben tartják igazodási pontnak az életnek értelmet adó emberfölötti lét szeretetparancsát. Így az emberiség kegyetlen árvaságra jut a gonosz mostohák, haszonleső gazdák, uzsorás „segítségnyújtók” karmai között, akik szándékosan bomlasztják a gondoskodó családi melegséget, tagadtatják meg a gondviselő Istent, és darabolják fel a biztonságot és otthont adó hazákat, mert csak így uralkodhatnak a csordává züllesztett tömegeken, és lehetnek haszonélvezői ennek az ellenségeskedésre és gyűlöletre felépített világnak. (Ugye milyen ismerős jelszavak: nem a család, hanem az egyén, nem a nemzet, hanem a világpolgárság, nem a hit és lélek, hanem az anyagi biztonság stb.!)

A *Barbárok* című novellája egy kisregénynek is megfelelne. A történet kerek, egész, lezárt, bár még sok teret enged az értelmezésnek, azoknak a jelzéseknek, rejtett üzeneteknek, amelyekre külön utalás nem vonatkozik, de a kultúrkör ismerete magyarázatot ad. A három rész három helyszínt, három hangvételt tár elénk. Az első az alföldi pusztaság legelője, ahol szinte érzelmi töltés nélkül, de nagy mélységbe kapaszkodva zajlik le egy véres tragédia: két pásztor (a veres juhász és társa) hidegvérrel megöl egy pásztort és annak fiát (Bodri juhászt és kisleányát) csupán az anyagi haszon, a nyereségvágy miatt (háromszáz birkát hajtanak el). S hogy minden nyomot eltakarítsanak, az eltemetett áldozatok fölött higgadtan tüzet raknak, s megsütik a szalonnájukat. „*Jóízűen megvacsoráztak. – No e megvan – mondta a veres juhász -, akkor ballagjunk.*” ... mintha a tűz lelkiismeretüket is megtisztította volna, pedig csak még mélyebbre égeti bele a bűnt.

Tíz nap múlva Bodri juhász felesége három napi gyaloglás után megérkezik batyujával, hogy ételmezt hozzon, de miután nem találja meg őket, hosszú keresésre indul. Még a gyilkosokkal is beszél, akik megvendéglélnék („*egyék csak, mintha a magáét enne*”), de nem fogadja el, mert gyanús, nem nagy

tisztességre vall, hogy már reggelire is bográcsban főznek, s a nyáj is mintha ismerős lenne, ám mégis elindul a Dunántúlra, amerre a veres juhász küldte, hogy az ura arra indult volna a törvény elől. Hiába kereste egész késő őszig (addig a szomszédok ügyelték a házát), majd a tél múltával újra elindul keresni a nagy puli kölykével oda, ahol Bodri legeltetni szokott. Nyár vége felé a puli megtalálta a gazda kalapját, majd kikaparta a holttesteket is. Amiből egyértelmű lett, hogy a veres juhász hazudott, az ura nem ment el, itt ölték meg, nyakán a rézveretes szíj. Akkorra már a veres juhász nem volt a helyén, a szegedi börtönben ült sok más ügy miatt. Az asszony oda ment bejelenteni ezt az esetet, amiből újból vád kerekedett.

A harmadik rész a szegedi vizsgálóbírónál játszódik. A veres juhász sok büntényt beismert, lopást és gyilkosságot, amiért jócskán kiérdemelte a halálos ítéletet, de a Bodri juhászt nem akarja bevallani, ami mögött valami mélyebb ok rejtőzik. Hiába írja le az esetet a bíró a feltárás és rekonstrukció alapján részletesen, mégsem vall, pedig még meg is szidja, hogy az akasztófán sem lesz békessége. Csak amikor kifelé menet meglátja a kilincsre akasztott rézzel kivert szíjat, akkor vallja be habzó szájjal, rettegve és töredelmesen, és nem mer hozzáérni sem a szíjhoz, mintha kísértetet látna, és magába roskadtan fogadja el az ítéletet. A bíró csak ennyit mond magában: Barbárok. S az író nem ad több magyarázatot: ki volt Bodri juhász, mi ez a szíj, ki ez a bíró? Ez a sejtelmes homály indít el arra, hogy olvassuk újra, figyelmesen.

Az író abba az elzárt és még ősi magyar hagyományokat, hiedelmeket, magatartásformákat és a természettől való tiszta erkölcsöket őrző világba vezet, amelyeket már megérintett és megkísértett a népüktől idegen romlott szellemiség és barbár „civilizáció” szele: a pénz és a vagyon olyan fokú csábítása, a haszon elsőbbsége az emberi tisztaság fölött, hogy ezért képesek lesznek a legnagyobb bűnt is elkövetni, megölni pásztortársukat, sorstársukat, egy „táltos” pásztort is a ridegpásztorok egymásra utalt helyzetében. Bodri juhász puli kutyája biztosra érzi, hogy gonosz emberek közelednek (bár nem városiak, hanem pusztabeliek, ami a juhász számára is meglepő), s Bodri juhász érti a kutyák nyelvét (talán ezért is kapta ezt a nevet).

„- Városifélék? – kérdezte a juhász. A kutya egy pillantásig hallgatott. Pusztabéli?”

A kutya ugatni kezdett.

Akkor mi bajod?

... a juhász már tudta, hogy valamelyik pásztortársa közeledik, a puli azt jól megmagyarázta neki. ...”

„a vendég nem érdemelte a megbecsülést, mert rosszakarója volt. De hát nem mutatja meg az ember mindjárt, hogy mit érez és mit gondol. Kezet fogott velük...”

Bodri juhász még a csodapásztorok, sámánok, mágusok és gyógyítók, vagyis a táltosok tudásának őrzője: rézzel kivert szíjának ebben a világban védelmező, lélekőrző táltos ereje és értelme van. Ezért szeretné a veres juhász megvenni tőle, hogy önként adja át, mielőtt megölik, de az erőszak után a fiával vetetik le róla, s a nyakára kötve hagyják a sírgödörben, s a végén a kilincsre akasztva sem mer hozzányúlni a tettes, mert már tudja, hogy kiszabadult a megölt pásztor lelke. Egy vizsgálóbíró ezt csak úgy ismerheti, ha ebből a világból származik, vagy pedig ismeri a szegedi boszorkánypererek iratait, amelyekben erre vonatkozó adatok szerepelnek, s talán az író éppen ezért helyezi a harmadik helyszínt Szegedre. (Móricz pedig gyerekkorában, néprajzi kutatásai során esetleg Ipolyi Arnold Magyar mitológiájában találkozhatott vele.)

A végkifejletben ez az ősi, mélyen a földbe ágyazott gyökérhálózat ad magyarázatot. A veres juhász már képes lopni és gyilkolni is, de lelke mélyén még élnek az ősi hiedelmek parancsolatai, útmutatásai és tilalmai (a totem és tabu törvényei), és megretten attól, hogy a meggyilkolt ember lelke a túlvilágon is üldözni fogja őt az örökkévalóságig. Ez hatalmasabb és félelmetesebb, mint az evilági ítélet, megfellebbezhetetlen és jócskán túlmutat a helyi hatalom által kiszabott akasztófa árnyékán.

Bodri felesége a hűség és ragaszkodás jelképévé emelkedik, amilyen kitartóan keresi férjét és gyermekét. Megtudjuk, hogy ő is egy pásztornek a lánya, és szintén ért a kutyák nyelvén, amikor a veres juhász kutyáit lecsendesíti. („...kutyák rontottak rá, de nem félt tőlük, tudott a nyelvükön, juhászgyermek volt, juhászné maga is.”) Értette a történelem jelentését. Amikor reggel tűz füstjét látta, tudta, hogy nem az ő férje van ott, mert reggelre nem süt, nem főz feleslegesen vagy pazarlón. Annak is jelentősége van,

hogy a magyar puli megérzi az emberi szándékot, figyelmezteti is gazdáját, a kispuli („...az is olyan okos kis fekete kutya volt...”) pedig megleli a holttestet. Nincs magyarázat arra, hogy miért nevezi az elbeszélő egy helyen „kiszattyúnak” a gyereket, hiszen mind az anyának, mind a pásztornek édes gyermeke lehetett (rá akarta hagyni a szíját is, és néha csak miatta rakott tüzet, hogy főtt étele lehessen). Viszont a ragadványneveknél gyakori eset, hogy a gyerekekre a „kis” jelzővel átszáll az apja ragadványneve, vagyis talán a Bodri juhászt hívhatták másként fattyúnak, törvénytelennek vagy ismert apa nélkül nevelkedett gyerekek, ami további árnyalást adhat a juhász jelleméhez. („A nagy nyáj messzebb járt, a kiszattyú volt vele. A juhász kisfia, olyan tizenkét esztendősi sihederke...”)

Móricz novellája kapcsán gyakran előfordulnak félreértelmezések is, nem ritkán a ridegpásztorok társadalmát állítják be barbárnak, mintha az lenne okozója a lelkek megromlásának, holott erre sem a valóság, sem Móricz, sem a vizsgálóbíró nem utal. (Ezt a félrevezető felfogást Bodri juhász puli kutyája is megugatná, amint az ilyen ostobaságokat terjesztő tankönyvszerzőket is.)

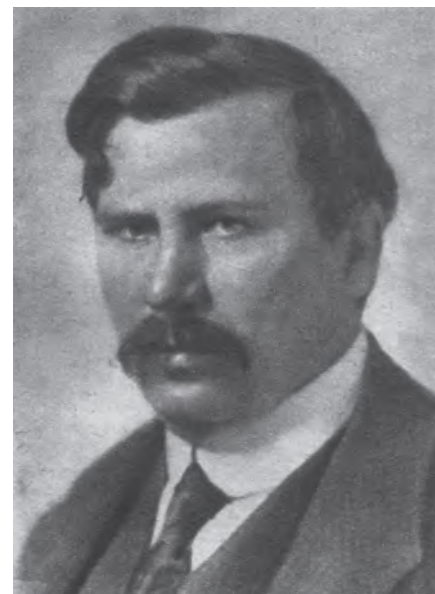
„Nyájajuhász volt mind a három ember, olyan juhász, aki egész esztendőnt kint töltött a nyájánál, soha falunak színét sem látta, hacsak lakodalomba nem mentek, vagy vásárra olykor. Kemény pusztai emberek voltak. Körülöttük a nagy ég, semmi más.” A pásztorok világát már az ókortól felidézik a legrégebbi iratok is, a görög eposzok és drámák, a mezopotámiai agyagtáblák, és a Szentírásban fontos szerepük van. Nem véletlen, hogy Jézust elsőként nem a világi hatalom képviselői, hanem az ősi törvények szerint élő pásztorok köszöntik, s Jézus is a nyáját (népet) vezető, gondozó pásztor metaforájával él. A nép sorsa az igazságos Gazda és a jó pásztor útmutatásától függ. A pásztorok azok, akiknek elzárt világába a legkésőbb érkeznek meg a „civilizáció áldásai”, mert kevés időt töltenek a faluközösségben, de nagyon intenzív kapcsolatban vannak a természettel, a világ rendjével és harmóniájával, ezért tudják összehasonlítani a természet törvényszerűségeit a földi hatalom törvényeivel, amelyek nem mindig az igazságosság szándékából fakadnak. Évezredek tapasztalata és vilásképe őrződött meg a pásztorok mítoszaiban és hiedelmeiben, ame-

lyek töredékei még a huszadik század elején is jelen voltak a népmesékben, dalokban, balladákban és jelképrendszerükben.

A bíró barbárokra vonatkozó kijelentése tehát egyértelműen csak az egészséges pásztori törvényeken átgázoló veres juhászra és társára vonatkozik, mert a hagyományait megelő pásztorok erkölcsé egyébként magasan a „civilizált világ” fölé emelkedik: tisztesség, becsület, adott szó közöttük örök törvény. Ők az utolsó őrzői annak, amit a huszadik század emberisége eltiport: a magyar őserőé. Ezt az utolsó pillanatot rögzíti Móricz, mint egy fényképezőgép sötétkamrájában a filmlemez, amit tudnunk kell előhívni, ha ismerjük még ennek titkait.

A felületes elemzők a szíj szerepét sem tárják fel mélyebben, paraszti babonaságként értelmezik, s helyenként úgy magyarázzák, hogy a gyilkosok csupán ürügyet keresnek a szíjra tett ajánlattal a gyilkosságra, bár tudhatjuk, hogy előre megfontolt szándékkal érkeznek, hiszen ásót is hoznak magukkal, mert hidegvérű bűnözők, de a szíjat el sem viszik. A tettesek tehát tudják és értik, mit rejt, miért hagyják ott a nyakán. Tehát nem babonaság, nem ázsiai korcsosulás, nem maradi vagy brutális életforma, hanem mindent átható gyökérrendszerű hiedelemvilág! A barbarizmus és kapzsiság kívülről jön, idegen világból. Onnan, ahol nem az ember számít, hanem csak a pénz, a haszon, a nyereség és a hatalom. És Móricz 1931-ben arról ad számot ebben a művében, hogy nem csupán az országot, hanem a lelkeket is feldarabolták a civilizáció nevével visszaélő barbarizmus ebbéli baltás képviselői.

Feldarabolták, de megölni nem tudták, mert ahhoz gyökerestől kellett volna elpusztítani itt a világot.

Mórícz Zsigmond